

УДК 347 (477.83/.86-22) «13/17»

І.Й. Бойко,
М.М. Бедрій

КОПНІ СУДИ В СЕЛАХ УКРАЇНСЬКОГО (РУСЬКОГО) ПРАВА ГАЛИЧИНИ У XIV–XVIII СТ.

Досліджується процес трансформації вервних судів Галицько-Волинської держави у галицькі копні суди XIV–XVIII ст., встановлюються особливості копних судів Галичини у порівнянні з аналогічними органами інших українських земель, визначається їх роль у судових системах Польського королівства та Речі Посполитої.

Ключові слова: копні суди, українське (руське) право, Галичина, Польське королівство, Річ Посполита.

Исследуется процесс трансформации вервных судов Галицко-Волынского государства в галицкие копные суды XIV–XVIII вв., устанавливаются особенности копных судов Галичины в сравнении с аналогичными органами других украинских земель, определяется их роль в судебных системах Польского королевства и Речи Посполитой.

Ключевые слова: копные суды, украинское (русское) право, Галичина, Польское королевство, Речь Посполитая.

The process of the transformation of the very courts of the Galicia-Volynia state into the Galicia kopni courts of the 14th-18th centuries is researched, the features of the community courts of Galicia in comparison with the analogical organs of other Ukrainian lands, their role in the judicial systems of the Polish kingdom and Rich Pospolyta is determined.

Key words: community courts, Ukrainian law, Galicia, Polish kingdom, Rich Pospolyta.

Постановка проблеми. Розвиток незалежної Української держави зумовив активізацію державотворчих процесів. Ці процеси спрямовані на побудову демократичного громадянського суспільства та становлення України як рівноправного партнера світової спільноти. Важливою умовою досягнення цієї мети є побудова судово-правової системи, яка відповідає новим суспільно-політичним та економічним реаліям, а також формування законодавства, норми якого відтворюють модель демократичного судочинства.

Здійснення судово-правової реформи в Україні в умовах зростаючої взаємозалежності національних правових систем

передбачає вивчення міжнародного та національного досвіду формування судової системи. Важливим у цьому відношенні для українських правознавців є звернення до вивчення досвіду діяльності копного суду і порядку здійснення копного судочинства на українських землях у XIV–XVIII ст. Такий досвід державотворчого процесу в Україні є надзвичайно багатим і важливим, оскільки закономірності формування правового інституту копного суду підтверджує демократичний характер українських правових традицій.

Стан дослідження. Сучасна історико-правова наука, на жаль, не має остаточної відповіді на запитання: чи діяли копні суди у Галичині в період з XIV до XVIII ст. Тому існує необхідність вичерпно дослідити це питання. Так, польський вчений Я. Адамус заявляв, що термін «копа» у Галичині, як і в усьому Польському королівстві, ніколи не вживався [1, с. 112]. Цей висновок дещо передчасний, оскільки збереглося надто мало документів, які б дозволили його підтвердити чи спростувати. У селах українського (руського) права Галичини не велася документація, а саме в них цей термін за законами логіки мав би вживатися. Третій Литовський статут 1588 р. містив згадку, що копи відбувалися здавна на Русі. Польський історик М.Балінський у своїй книзі «Старожитна Польща» зазначав, що Русь складалась із воєводств Волинського, Подільського, Белзького, Руського, до якого належать Львівська, Сяноцька, Галицька та Хомська землі. Шляхом співставлення цих повідомлень І. Черкаський дійшов висновку, що копи здавна були в цих місцевостях [2, с. 56]. В. Макарчук стверджує, що в Польському королівстві вільне селянство мало власний «копний суд», який обирався на громадському вічі [3, с. 157]. З цією думкою можна погодитись, оскільки копні суди діяли в Польському королівстві, проте лише на етнічних українських землях, що перебували в його складі, тобто на Галичині, Поділлі, Холмщині та Підляшші. В акті Берестейського підкоморського суду від 24 березня 1586 р., в якому описані межі одного маєтку, зазначалося: «Отдоль простим трибом знаки-натеси положені аж до дубу і врочища Побий-Коня, где ся на копи люди з Корони і Литви сходити звикли» [4, с. 14]. Цей акт підтверджує гіпотезу про те, що копні суди діяли як на тих українських землях, що перебували в складі Великого князівства Литовського, так і на тих, що належали до Польського королівства.

Виклад основних положень. У 1349 р. польський король Казимир, забезпечивши собі нейтралітет Угорщини і татар, вирушив походом на Галицько-Волинську державу, здобув Львів та інші головні міста краю, привласнивши собі титул «пана Руської землі». Почався період інкорпорації українських земель Польщею. Так припинила своє існування Галицько-Волинська держава [5, с. 144].

Протягом перших років управління Галичиною центральна влада Польського королівства зберегла більшість державних органів, утворених Галицько-Волинською державою. З 1387 по 1430 рр. окремими округами Галичини керували королівські намісники – старости, які підпорядковувались генеральному старості. Старости здійснювали адміністративні, судові та військові повноваження [6, с. 75].

Отже, суди старост стали першими польськими судами в Галичині. До 1435 р. вони були ще й єдиними польськими судами в Галичині. Збережена судова система Галицько-Волинської держави продовжувала функціонувати.

Суд у Галицько-Волинській державі не був відокремлений від адміністрації. Верховна судова влада належала галицько-волинським князям, а судові функції від імені князя виконував двірський. Місцеві бояри були наділені не лише політичною, а й судовою владою. Князь призначав у міста посадників, які виконували в тому числі судові функції. Окремий суд мали міста за магдебурзьким правом, а церква користувалася своїм церковним правом і судом [5, с. 224–225]. У сільських громадах (вервах) дрібні судові справи вирішували старости, а для більш важливих – скликався вервний суд. У середині XIV ст. князівські суди припинили своє існування, а вервні суди зазнали трансформації. Решта судової системи залишилась без змін.

Якої ж трансформації зазнали вервні суди в Галичині? Польське королівство не поспішало запроваджувати на цій території своє право, тому українські правові звичаї продовжували бути визначальними в суспільному та правовому житті Галичини. У таких умовах виникла потреба у функціонуванні органу, який би забезпечив юридичну дію українських звичаєво-правових норм. Вервні суди, які виконували цю функцію в Галицько-Волинській державі, уже не могли її реалізовувати в другій половині XIV ст. Українські територіальні громади набирали нових форм розвитку. Іншими стали вимоги часу, відбулися значні зміни у правовій свідомості галичан. Таким чином, громадські суди перейшли на новий щабель державно-правової еволюції, набули нового ознак: більш тісний юридичний зв'язок з державою, суто сільський характер, утвердження християнства як світоглядної основи діяльності копних судів тощо. Верви (у територіальному розумінні) трансформувались у копні округи, що було зумовлено встановленням більш чітких меж між селами. Подібні процеси відбувались у XIV ст. на всій етнічній українській території.

Таким чином, у Галичині в XIV ст., як і на інших українських землях, утворились копні суди, тобто демократичні суди сільських громад, які керувались українським звичаєвим правом.

Копний суд здійснювали копні мужі, обрані відповідною сільською громадою. Їх кількість становила 10–20 осіб, хоча вона

могла бути й іншою. Засідання копного суду відбувались у визначених місцевими звичаями місцях, які називали «коповищами». До компетенції копного суду входили різноманітні кримінальні та цивільні справи. Коли на території сільської громади виявляли злочин, група уповноважених громадою осіб проводила попереднє розслідування, яке включало комплекс заходів, спрямованих на з'ясування обставин справи. Цей етап копного судочинства мав назву «гаряча копа». Наступним етапом був судовий розгляд – «велика копа». У розгляді справи в копному суді брали участь копні судді, учасники процесу та громада. Копне судочинство завершувалось «завитою копою», на якій копний суд виносив рішення та його виконував [7, с. 32].

У первинному вигляді, тобто в XIV ст., ці органи громадського правосуддя мали лише незначні відмінності від копних судів інших українських регіонів, проте з часом вони настільки відрізнялись, що дуже важко їх можна ототожнювати. Тому слід виділити хоча б найсуттєвіші особливості галицьких копних судів. По-перше, термін «копа» для позначення галицьких копних судів був рідкістю, натомість вживався термін «громада», а інколи за зразком сіл волоського права – «збір»; по-друге, у них не було «права меча», тобто права виконувати свої рішення; по-третє, переважав акцент на примирні процедури та укладення мирових угод; по-четверте, те, копний округ, як правило, включав одне село, а не декілька; по-п'яте, до складу копного суду в Галичині входило не 10–20 копних суддів, а сім; по-шосте, у Галичині копні суди здійснювали судочинство лише стосовно селян; по-сьоме, під впливом рецепції магдебурзького права в сусідніх селах, у селах українського (руського) права процесуальна дія копного судочинства «присяжна копа» змінила назву на «руги»; по-восьме, діяльність копних судів у Галичині ніколи не була санкціонована в жодному нормативно-правовому акті Польського королівства.

Цих особливостей галицькі копні суди набули не відразу. Цьому передували події, які мали вирішальний вплив на долю всього регіону. Галичина з кожним роком міцніше інкорпорувалася до складу Польського королівства, що супроводжувалось шовіністичною політикою центральної польської влади.

Польське право не могло прижитись у Галичині при його застосуванні судовою системою, яка зазнала лише незначних змін від часу Галицько-Волинської держави. Тому 1435 р. у Галичині було встановлено польську судову систему: суди земські, вічеві, підкоморські, а суди старост стали гродськими [8, с. 26]. Процедура впровадження в Галичині польського права, яка тривала протягом 1430–1435 рр., була спрямована на поширення його юридичної дії на

галицьких магнатів і шляхту. Натомість міста і села Галичини продовжували функціонувати відповідно до своїх правових режимів: польського, руського, німецького, волоського [8, с. 28].

Копні суди в Галичині діяли тільки в селах українського (руського) права. Як правило, вони функціонували в королівщинах, тобто селах, які належали безпосередньо королю [9, с. 145].

Села українського права в Галичині очолювали тивуни [10, с. 164]. У XV ст. більшість сіл Галичини діяли «на руському праві» [11, с. 115]. Влада Польського королівства негативно ставилася до цього правового режиму, активно запроваджуючи замість нього польський, німецький та волоський. Так, у 1423 р. польський король Владислав II Ягайло перевів с. Вербіж Щирецького повіту Руського воєводства з українського права на німецьке право та призначив у ньому війтом єврея Волчка [12, с. 59].

З XV ст. у селах українського (руського) права стає широко розповсюдженою кріпосницька система [13, с. 138]. Цей та ряд інших факторів заохочували галицькі села активніше набувати магдебурзького чи волоського права, за якими умови були кращі. Проте в українського права залишався набутий століттями суспільний авторитет. У 1444 р. заступник львівського єпископа позивався у львівський гродський суд на кількох селян-утікачів зі с. Ставчани. На судовому засіданні вони не визнали своєї вини, оскільки їх феодал забрав у них двори та поля, а також хотів перевести їх село на німецьке право. Вони ж звикли керуватись правом українським, бо були королівськими ловцями «зі стародавна, з діда й прадіда» [13, с. 155]. Сільські громади українського (руського) права, переведені в адміністративному порядку на німецьке чи польське, не мирились із втратою своїх судових повноважень. Вони домагались повернення колишніх звичаїв або ігнорували суд війта, а деколи таємно організовували та проводили копні суди [14].

У с. Добра Сяноцької землі місцеві селяни позивалися до королівського суду на свого старосту В. Міховського, який судив їх своїм судом і призначив їм покарання за невиконання феодалських повинностей. Вони не визнавали над собою судової влади старости. В іншій справі цього ж села, в якій сяноцький воєвода забрав у місцевих жителів корову, вони позивалися на нього у королівський суд, який у відповідь передав на розгляд цю справу старості. Селяни Доброї відмовились визнавати над собою його судову владу [15, с. 29–30]. Наведені факти дають змогу переконатися у значному авторитеті, яким користувалося українське звичаєве право та копні суди у Галичині під владою Польського королівства. Галицькі селяни, які перебували в складному соціально-економічному становищі, були готові відчайдушно боротися за право самостійно здійснювати судочинство

на громадських зібраннях – копних судах відповідно до українського звичаєвого права.

У Перемишльській землі, яка була найзахіднішою частиною Галичини, нівелювання українського (руського) права відбувалося найактивніше. Вже наприкінці XV ст. на цій території залишилися лічені села українського (руського) права, серед яких – Батичі, Малковичі, Негребка, Седліска, Торки, Витошинці та ін. [15, с. 51–53].

У XVI ст. на території Галичини найбільше сіл українського (руського) права залишалось у північній частині Озиминської волості та сусідніх з нею селах Дрогобицького староства [10, с. 164].

Скорочення кількості сіл українського права в Галичині, а з ними і копних судів, набрало швидких темпів після Люблінської унії, (1 липня 1569 р.), за якою Велике князівство Литовське і Королівство Польське об'єднані реальною унією в єдиний нероздільний організм – Річ Посполиту, що складається з двох держав і двох народів [16, с. 56].

Річ Посполита проводила ще жорсткіш політику щодо українського населення в Галичині, аніж Польське королівство. Серед усіх суспільних станів тогочасної Галичини найбільше від цього потерпало селянство. Варшавська конфедерація 1573 р. підтвердила право поміщиків на домінальний суд щодо своїх підданих. У королівських володіннях судові справи селян розглядали старости, вироки яких можна було оскаржити до королівського суду [16, с. 70].

Державні та домінальні суди лише поступово узурпували повноваження громадських (копних) судів, використовуючи механізми громадської самоорганізації у сфері судочинства. Часто функції державних та домінальних судів зводилися до нагляду за копним судочинством, санкціонування рішень копного суду, а також їх виконання.

Кожен учасник копного суду, якщо він користувався довірою сусідів і мав добру пам'ять, був потенційним гарантом непорушності копного декрету (рішення копного суду). При усній формі копного судочинства роль таких свідків була особливою: це – не випадковий свідок, а представник громади у гродському суді [14].

Про що йдеться? Після скасування в Галичині правової системи Галицько-Волинської держави протистояння між польськими чиновниками та галицькими громадами українського (руського) права з кожним роком ставали жорсткішими, а колізії між українським звичаєвим та польським правом – все більш проблемними. Жодний нормативно-правовий акт Польського королівства та Речі Посполитої не мав на меті, тому й не зміг вирішити цієї складної ситуації. Проте колапсу сільського судочинства в Галичині не відбулось, оскільки польське та українське право на її території знайшли ефективні шляхи

взаємодії. Старости співпрацювали з тіунами, а гродські суди – з копними. Копні суди, які не були офіційно легалізовані польською владою, продовжували вирішувати судові справи в селах українського (руського) права. Щоправда, вони були позбавлені права самостійно виконувати свої рішення. Для їх виконання існував спеціальний механізм. Після вирішення судової справи копні судді направлялися у гродський суд, на засіданні якого офіційно засвідчували своє рішення. З формальної точки зору це відбувалося на судовому розгляді цієї справи в гродському суді, де копні судді набували процесуального статусу свідків – так званих «співприсяжників». Вони присягали від імені громади (копного суду) про прийняте нею рішення. Після присяги гродський суд невідкладно приймав своє рішення, яке, як правило, відповідало рішенню громади. Таким чином, формальний порядок судочинства, передбачений польськими законами, був дотриманий, але й водночас зберігалось право територіальної громади на вирішення судових справ згідно з українським звичаєвим правом, тобто шляхом копного судочинства.

Правовий інститут співприсяжництва практикувався у галузі процесуального права більшості середньовічних європейських держав. За своєю формальною правовою природою співприсяга була доказом, який полягав у підтвердженні розповіді сторони справи іншими особами (співприсяжниками), тобто співприсяга сторонніх осіб надавала більшого значення присязі самої сторони [17, с. 37]. У Галичині XIV–XVIII ст. співприсяжники часто зафіксовані в судових актах під назвами «околиця», «тутошні люди», «старожили», «старці» тощо [17, с. 41]. Як бачимо, ці ж терміни також застосовувалися для визначення копних суддів. Це не випадковий збіг.

Галицька звичаєва практика засвідчила використання поряд із співприсяжництвом певної форми роти, якою громада, виступаючи як єдине ціле, захищала громадський інтерес. Громада українського права доручала виконання співприсяги так зв. «мужам» (копним суддям). Інколи гродський суд допускав до співприсяги не усіх копних суддів, які вирішували цю справу, а деяких з них або взагалі інших осіб, але обов'язкового тих, які брали участь у розгляді справи копним судом. В. Інкін зазначав: «Важко назвати цих мужів співприсяжниками, бо вони становлять частину цілого (громади) й уособлюють його» [14]. Траплялися випадки, коли рішення копного суду підтверджувала в гродському суді ледь не вся громада у повному складі. Відомо, що до цього час від часу вдавалася громада (*communitas*) с. Добра Сяноцької землі, яка в гродських судових актах фіксуалась також під терміном «людство» [15, с. 32].

Співпраця у правоохоронній сфері між гродськими судами та галицькими громадами мала доволі широке застосування. Так, у селах, розташованих біля міст, гродські суди обирали серед місцевих жителів судових службовців (*servitores*) або сервіторів. Вони виконували різні допоміжні судові функції [15, с. 15].

Тіун очолював громаду українського (руського) права в Галичині, а також головував на засіданні копного суду. Громада с. Оrove платила «тіунцизну» «за суди, бо самі судяться». Решту судової колегії становили копні судді (до семи осіб). Їх обирали жителі відповідного села, наділяючи судовими повноваженнями. Копних суддів у Галичині часто називали присяжними, оскільки їх завданням було не тільки вирішити судову справу від імені громади, а й підтвердити своє рішення спільною присягою в гродському суді. Так, у 1679 р. в с. Березниця Самбірського староства громадських суддів називали саме «присяжними». На засіданні галицьких копних судів також була присутня сільська громада. Інколи траплялись випадки неузгоджених дій між тіунами та іншими учасниками копного суду. Так, у 1608 р. королівські комісари зробили зауваження тіунам Мединицького ключа Дрогобицького староства за те, що вони видавали возному людей, яких громада (копний суд) звільнила від присяги як нівчому не підозрюваних [14].

Отже, копні суди діяли в Галичині у XIV–XVIII ст. та були ефективними органами правосуддя. Проте ажнік не можна ствердити, що зовсім позбавлений логіки погляд польського вченого першої половини XX ст. Я. Адамуса, який заявляв, що термін «копа» у Галичині ніколи не вживався [1, с. 112]. Справді, знайти пряму документальну згадку про копний суд у цьому регіоні надзвичайно складно. Проте це не так вже й дивно, оскільки в архівних матеріалах та інших першоджерелах термін «копний суд» інших українських регіонів також майже не вживається. Натомість цей орган, як правило, фіксувався в середньовічних документах під терміном «копа». Навіть Литовські статuti, що були офіційними нормативно-правовими актами, надавали явну перевагу терміну «копа», а не «копний суд», який завжди був насамперед науковим терміном. Видатний український історик, письменник і громадський діяч П. Куліш стверджував, що слова «громада» і «копа» означали одне й те ж поняття. Для аргументації цієї думки він зауважив: «Громадити і копити, себто складати в копи, є одне й те саме» [18, с. 538].

У документах XIV–XVIII ст. галицька громада українського (руського) права деколи фіксувалась під терміном «людство», а в латиномовних джерелах – «*comunitas*». Очевидно, ці терміни, як і «громада», були аналогами «копи». Так, один з архівних актів с. Добра

Сяноцької землі розповідає про вирішення місцевою громадою (comunitas) судового спору між кількома селянами про право власності на земельні ділянки [15, с. 32].

Отже, існували певні розбіжності між копними судами Галичини та інших українських регіонів, однак це не є підставою твердити, що копних судів у Галичині не було. Мабуть, найсуттєвішою відмінністю галицьких копних судів була термінологічна. Безперечно, термінологія копних судів мала свою специфіку залежно від регіону: у Галичині – громада, тун; на Правобережжі – копа, староста; на Лівобережжі – купа, отаман. Незважаючи на сладиність категоріально-понятійного апарату, усіх їх необхідно об'єднати спільним терміном «копний суд», оскільки походження, мета і суть цих органів була спільною.

Термін «громада» у Галичині означав громадське зібрання, у тому числі з метою здійснення судочинства, спадкових землеволодільців і платників феодальної ренти. Члени територіальної громади у XIV–XVIII ст називались у своєму середовищі «люди», «сусіди», «господарі». Термін «мужі» мав специфічне значення та використовувався винятково у сфері правосуддя. «Добрі люди» були наділені особливою повагою в громаді, оскільки володіли доскональними знаннями українського звичаєвого права та забезпечували виконання його правових приписів [10, с. 170].

У XVIII ст. копні суди в Галичині, як і на інших українських землях, поступово занепадали. Серед особливостей процесу занепаду галицьких копних судів необхідно звернути увагу на загальну деградацію сільського судочинства у XVIII ст. на території Галичини під владою Речі Посполитої. Стихійний процес уніфікації різних правових режимів сіл призвів до синтезу польського, українського, німецького і волоського права на рівні сільського самоврядування та судочинства. Копні, зборові, лавничі та інші суди втрачали відмінності між собою, а разом з ними свої повноваження, адже цей процес супроводжувався погіршенням правового становища галицького селянства. Вже у XVII ст. термін «війт» почав перетворюватися на загальний термін для визначення сільського голови усіх сіл незалежно від їх правового режиму [10, с. 164].

Таким чином, копні суди у XVIII ст. на території Галичини припинили своє існування, проте не остаточно, оскільки навіть у XIX ст. трапляються поодинокі згадки про їх діяльність у цьому регіоні.

Висновок. Отже, судова система Польського королівства не змогла охопити всю сферу судочинства в Галичині, що дозволило сільським територіальним громадам зберегти свої судові функції. Правові колізії між польським земським і українським звичаєвим

правом, які виникали при цьому, були вирішені практичним шляхом співпраці копних судів із гродськими судами. Функціонування копних судів у Галичині не припинилось навіть після Люблінської унії, проте влада Речі Посполитої не створила сприятливих умов для їх діяльності, що зумовило занепад цих органів у XVIII ст.

1. Adamus J. Zastaw w prawie litewskiem XV i XVI wieku / J. Adamus. – Lwów, 1925. – 142 s.

2. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в. / І. Черкаський // Праці комісії для виучування історії західноруського та українського права. – К., 1928 – Вип. 4, 5. – 714 с.

3. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн / В.С. Макарчук. – К.: Атіка, 2001. – 624 с.

4. Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII в. в. на Україні / А. Яковлів // Життя і право. – Львів, 1929. – Ч. I. – С. 5–19.

5. Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349) / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів: Біблос, 2005. – 280 с.

6. Бойко І. Історико-правові аспекти приєднання Галичини до складу середньовічної Польщі у XIV ст. / І. Бойко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіон. наук.-практ. конфер. – Львів, 2006. – С. 73–75.

7. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве. – Львов, 1955. – 177с.

8. Kutrzeba S. Przywilej jedlnenski z r.1430 i nadanie prawa polskiego Rusi / S. Kutrzeba. – Kraków, 1911. – 33 s.

9. Історія держави і права України / за ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

10. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: [історичні нариси] / В. Інкін. – Львів: Добра справа, 2004. – 420 с.

11. Линниченко И. Черты изъ истории сословій въ Юго-Западной Галицкой Руси XIV – XV в. / И. Линниченко. – Москва, 1894. – 240 с.

12. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799 рр. – К.: Наукова думка, 1972. – 671 с.

13. Грушевський М. Історія України-Руси [у 12 т.] / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. V.: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII в. – 704 с.

14. Інкін В. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI–XVIII ст. порівняно з Руською Правдою [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.lnu.edu.ua

15. Hejnosz W. Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku / W. Hejnosz. – Lwów, 1928. – 112 s.

16. Тищик Б.Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795р.) / Б.Й. Тищик. – Львів, 2003. – 129 с.

17. Prochazka V. Prysięga w postępowaniu dowodowym narodów słowiańskich / V. Prochazka // *Czasopismo Prawno-historyczne*. – Т. XII. – zeszyt 1. – Warszawa, 1960. – S. 9–81.

18. Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII столітті / Я. Падох // *Антологія української юридичної думки* / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: Юридична книга, 2003. – Т. 3. – С. 520–539.